

آسیب‌شناسی تشکل‌های دانشجویی در ایران: مقایسه دفتر تحکیم وحدت و جامعه اسلامی دانشجویان

ناصر فرزانه فر^۱اکبر اشرفی*^۲مجتبی مقصودی^۳علی دارابی^۴

تاریخ دریافت: ۹۹/۱/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۹/۸/۱

چکیده

تشکل‌های دانشجویی را می‌توان به عنوان یک سازمان و گروهی که تحت تأثیر جریان‌های سیاسی موجود در یک کشور قرار دارند مدنظر داشت. این تشکل‌ها قادر هستند تا به فعالیت‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی موجود در یک جامعه شکل دهند و از سویی دیگر نیز از این عوامل تأثیرپذیرند. در این بین تشکل دانشجویی دفتر تحکیم وحدت و جامعه اسلامی دانشجویان از تشکل‌های مطرح در ایران به شمار می‌روند. پژوهش حاضر تلاش دارد با رویکردی تحلیلی-مقایسه‌ای به این پرسش پاسخ دهد که آسیب‌های تشکل‌های دانشجویی دفتر تحکیم و جامعه اسلامی در چه زمینه‌هایی قابل بررسی می‌باشد؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که آسیب‌شناسی تشکل‌های دانشجویی در سه گویه سیاسی (سیاست‌زدگی، تغییر استراتژی، نفوذ سیاسیون، انحصارطلبی و تک‌قطبی بودن)، روان‌شناختی (غلبه احساسات بر عقلانیت، تزلزل در انسجام فکری، و ضعف شخصیتی)، اجتماعی و فرهنگی (ضعف مدیریتی و آرمان‌گرایی و مسائل مالی) جای می‌گیرد. در نهایت می‌توان بیان نمود که آسیب‌های تشکل‌های دانشجویی در ایران از نوع آسیب‌های بنیادین هستند و برای رسیدن به اهداف این تشکل‌ها لازم است تا قوانین و اساسنامه‌های خود را تغییر داده و به صورت بنیادین تغییراتی را اعمال نمایند.

کلمات کلیدی: آسیب‌شناسی، تشکل‌های دانشجویی، جامعه اسلامی دانشجویان، دفتر تحکیم وحدت.

^۱ دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، تهران، ایران (naser.farzanfar@yahoo.com)

^۲ استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، تهران، ایران (نویسنده مسئول) (akbarashrafi552@gmail.com)

^۳ دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، تهران، ایران (maghsoodi42@yahoo.com)

^۴ استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، تهران، ایران (darabi_ali@yahoo.com)

تشکل‌های دانشجویی در عرصه‌های گوناگون دانشگاهی و همچنین جامعه حضور پررنگ و تأثیرگذاری دارند. این فعالیت از راه کارکردهای گوناگون فردی، سیستمی، سیاسی، رفاهی، اجتماعی و فرهنگی در عرصه‌های مزبور صورت می‌گیرد. وجود تشکل‌های قوام یافته در میان دانشجویان، از بسترهای رشد و شکوفایی آنها و نیز از علل پایداری و تأثیرگذاری حرکت‌های دانشجویی است. همچنین جنبش‌های دانشجویی نقش مهمی در مسیر رشد و شکوفایی جامعه مدنی بر عهده دارند. تشکل‌های دانشجویی در مجموع، مسئولیت‌هایی در جامعه برعهده دارند و برای به ثمر رسانیدن این مسئولیت‌ها بنا بر اقتضاء محیطی و زمانی، رویه‌های گوناگونی را در پیش گیرند. تشکل‌های دانشجویی می‌توانند طیف وسیعی از فعالیت‌های مختلف در زمینه مطالعات، تعاملات با همسالان در محیط دانشگاهی، مشارکت در سازمان‌های مختلف و غیره را در برگیرند و به عنوان عاملی تأثیرگذار بر فعالیت‌های سیاسی- اجتماعی درون و برون دانشگاهی محسوب گردند. بدیهی است که جنبش‌های دانشجویی نیز مانند هر تشکل و سازمانی در مسیر انجام فعالیت‌های خود دچار نقص‌ها و آسیب‌هایی می‌شوند، مخصوصاً اینکه دانشجویان در سنین جوانی تجربه و پختگی لازم را برای انجام کارویژه‌ها و رسالت دانشجویی خود ندارند.

پژوهش حاضر به بررسی تشکل‌های دانشجویی تحکیم وحدت و جامعه اسلامی دانشجویان در جمهوری اسلامی ایران پرداخته است. در دوران بعد از انقلاب اسلامی ایران دو تشکل دانشجویی با عناوین «دفتر تحکیم وحدت» و «جامعه اسلامی دانشجویان» شکل گرفتند. از آنجا که دانشگاه به عنوان یک مؤسسه‌ی مهم و تأثیرگذار، بر نوع رهبری و ره‌آورد‌های امیدبخش اجتماعی شناخته شده است، ضروری است به دنبال توسعه و پرورش دانشجویان خود از طریق تشکل‌های دانشجویی (تحکیم وحدت و جامعه اسلامی) باشد. در این چارچوب مسئله‌محوری این پژوهش، توجه به آسیب‌پذیر بودن این دو نوع تشکل و مقایسه آنها بر مبنای مشابهت‌ها و تفاوت‌های موجود است که می‌تواند نشان دهنده‌ی نقش آنها در بهبود وضعیت دانشگاه‌ها در راستای رسیدن به رسالت اصلی که همانا توسعه و رونق علم و دانش و بهبود شرایط مدنی و اجتماعی در جامعه است باشد. از این رو نگارنده با قیاس دو تشکل فوق‌الذکر، نوسانات آنها را در سه گویه سیاسی، روان‌شناختی، اجتماعی و فرهنگی مورد بررسی قرار خواهد داد.

لذا در این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش است که آسیب‌های تشکل‌های دانشجویی دفتر تحکیم و جامعه اسلامی در چه زمینه‌هایی قابل بررسی می‌باشد؟ با توجه به اینکه تشکل‌های دانشجویی از جمله تحکیم وحدت و جامعه اسلامی جزء اولین و مهم‌ترین تشکل‌ها و یکی از عوامل مهم برای افزایش نقش‌آفرینی سیاسی بسیاری از دانشجویان محسوب می‌شوند، بررسی آسیب‌هایشان از اهمیت زیادی برخوردار می‌باشد تا از این طریق بتوانیم به درک صحیحی از

مأموریت‌ها و مسئولیت‌های این دو نهاد برای پیشرفت دانشگاه و جامعه دست یابیم. بدین ترتیب هدف پژوهش حاضر بررسی آسیب‌شناسانه این دو تشکل و مقایسه آنها در این زمینه است. شیوه گردآوری اطلاعات نیز کتابخانه‌ای است که در این راستا از مهم‌ترین کتاب‌ها، مقالات، نشریه‌ها، پایان‌نامه‌های دانشجویی، مصاحبه‌ها و مشاوره‌ها و رهنمون‌های اساتید بهره گرفته شده است.

۱- مباحث نظری: ساختار رژیم حاکم و گفتمان‌های جنبش دانشجویی

نظریه‌های مختلفی در مورد جنبش‌های دانشجویی بیان شده که بنابر کارکرد آن در جوامع مختلف و مقاطع متفاوت مطرح شده است. از جمله می‌توان به نظریه مارکوزه^۱، هابرماس^۲، جنبش‌های جدید اجتماعی و سایر نظریات نیز اشاره کرد، ولی آنچه در پژوهش حاضر مطرح است و بیشتر با جامعه ایرانی و تحولات جنبش دانشجویی در ایران همخوانی دارد تأکید بر دیدگاه ساخت‌گرایان در حوزه نظریه‌پردازی جنبش‌های اجتماعی است. این نظریه ترکیبی از نظریات نیل اسملسر^۳، چارلز تیلی^۴ و دیگران است که در چارچوب نظریه‌های «ساختار رژیم و گفتمان‌های جنبش‌های اجتماعی»، به بررسی جنبش‌های اجتماعی پرداخته‌اند (سجادی، ۱۳۹۴: ۱۵۹). اسملسر برای وقوع رفتار جمعی تشکل‌های دانشجویی در برابر ساختار حکومتی شش ویژگی را برشمرده است: ۱- زمینه‌ی مساعد ساختاری، ۲- فشار ساختاری، ۳- رشد و گسترش عقاید تعمیم‌یافته، ۴- عوامل ساختاری، ۵- بسیج مشارکت‌کنندگان برای کنش، ۶- عملکرد کنترل اجتماعی (Smelser, 1960: 74-77).

در این میان، نظریه چارلز تیلی بیش از دیگر نظریه‌ها به رابطه‌ی متقابل بین ساختار و کارگزار در تحول انقلابی تأکید کرده است. وی سعی کرده است میان ساختار و کارگزار سازش ایجاد کند. البته نظریه‌ی او بیشتر بر بُعد کنش تأکید داشت تا بُعد ساختار. کنش جمعی، که همکاری افراد با یکدیگر در تعقیب منافع مشترک است، کانون اصلی پژوهش او را تشکیل می‌دهد (تیلی، ۱۳۸۵: ۷۴).

محورهای اساسی دیدگاه نظری‌ای که بر اساس آن به بررسی روابط حکومت و جنبش دانشجویی در ایران پرداخته شده عبارت است از: الف) ظهور و بروز جنبش‌های دانشجویی با عملکرد نظام سیاسی ارتباط تنگاتنگی دارد، این جنبش واکنشی است به وضعیت موجود در جامعه، و ساختار و کارکرد دولت در پیدایش، تکوین و تغییر رویکردهای جنبش دانشجویی نقش تعیین‌کننده‌ای دارد؛ ب) ساخت و کارکرد دولت‌های اقتدارطلب (ساخت یک‌جانبه قدرت) مهمترین عامل پیدایش، تکوین و گسترش رویکرد رادیکال در جنبش‌های دانشجویی است؛ ج) ساخت و کارکرد دولت‌های

1- Marcuse
2- Habermas
3- Smelser
4- Tilly

دموکراتیک (ساخت دوجانبه قدرت) مهمترین عامل رویکرد اصلاح‌طلبی در جنبش‌های دانشجویی است. اهدافی که جنبش دانشجویی پی‌گیری می‌کند عمدتاً در دو قالب اهداف «اصلاح‌طلبی» و «انقلابی» ملاحظه می‌شوند. نوع اصلاح‌طلب با پذیرش کلی نظام حاکم، سعی در اصلاح درونی اجزای آن نظام دارند. البته اصلاحات تدریجی کمتر با روحیات نقاد و پرنرژی دانشجویان همخوانی دارد و از این رو خواهان اصلاحات سریع هستند. در اجرای استراتژی اصلاح‌طلبی از تاکتیک‌های مسالمت‌آمیز از جمله تبلیغات در نشریات و رسانه‌های گروهی، راهپیمایی، میتینگ‌ها، اعتصاب‌های محدود و... استفاده می‌شود. جنبش‌های دانشجویی رادیکال در وضعیتی پدید می‌آیند که دانشجویان امیدی به اصلاح امور ندارند و با نفی سیاست رسمی درصدد تغییرات مورد نظرشان هستند. در اجرای استراتژی تحول دولت، روش‌ها و تاکتیک‌ها به گونه‌ای انتخاب می‌شوند که به هر طریق ممکن به دولت‌ها ضربه بزنند، در این وضعیت جنبش دانشجویی ضمن استفاده از روش‌های تبلیغاتی و فرهنگی، راهپیمایی، میتینگ و... به درگیری‌های سخت روی می‌آورد (سجادی، ۱۳۹۴: ۱۶۰).

البته نوع فعالیت دانشجویان در یک محیط دموکراتیک با فعالیت در محیط غیر دموکراتیک متفاوت است. اگر محیط دموکراتیک باشد انواع فعالیت‌های زیر را تحت عنوان مشارکت سیاسی می‌توان نام برد: رأی دادن در انتخابات و همه‌پرسی‌ها، فعالیت‌های تبلیغی به نفع احزاب یا نامزدهای سیاسی، عضویت در احزاب سیاسی یا گروه‌های فشار، شرکت در تظاهرات سیاسی، اعتصاب‌های صنفی، اشکال گوناگون نافرمانی مدنی، عضویت در کمیته‌های مشورتی دولتی، عضویت در شوراهای مصرف‌کنندگان و اشکال گوناگون فعالیت‌های مدنی در زمینه‌هایی چون تأمین مسکن برای تهیدستان یا موضوعاتی زیست‌محیطی، آزادی‌های مطبوعاتی و غیره که تبعاتی برای سیاست‌گذاری عمومی دارد. این فعالیت‌ها شکل متعارف فعالیت و مشارکت سیاسی در الگوی دموکراسی است. ولی اشکال نامتعارف آن وقتی است که ساختار حکومت به سمت استبداد پیش می‌رود. در این صورت مواردی مانند اعتصاب‌های سیاسی، تحریم کردن انتخابات و سایر تحریم‌ها، تظاهرات همراه با خشونت، راهپیمایی‌های اعتراضی شدید، اشغال برخی از مراکز به منظور بیان اعتراض‌های سیاسی، تحصن و به طور کلی به کارگیری خشونت در مقابل دولت رخ خواهد داد (سید امامی، ۱۳۸۶: ۶۷-۶۶).

به طور کلی به میزانی که دانشجویان نظرات خود را بر تصمیم مسئولان مؤثر بدانند و فضای جامعه را مساعد برای فعالیت‌های خود تشخیص بدهند، رغبت بیشتری برای مشارکت اصلاح‌طلبانه و مسالمت‌آمیز خواهند داشت (پالیزبان، ۱۳۹۰: ۴۳)، ولی اگر عکس این قضیه اتفاق بیفتد، روند مسالمت‌آمیز فعالیت‌هایشان به سمت اقدامات خشونت‌آمیز سوق داده می‌شود.

در مورد جنبش‌های دانشجویی در ایران نیز می‌توان گفت این ساختار حکومتی و ساختار فرهنگی جامعه است که باعث می‌شود در ادواری، شکل‌های دانشجویی بیشتر یا کمتر به سمت‌وسوی سیاسی بودن متمایل شوند. همچنین در مواقعی شاهد رویکردها و فعالیت‌های خشن و انقلابی از دانشجویان و در برخی دوره‌ها شاهد حمایت و هم‌سو شدن

دانشجویان با سیاست‌های حکومتی بوده‌ایم که با رویکردهای قبل و بعد آنها متفاوت بوده است. بدین ترتیب ساختار حکومت و نوع ایدئولوژی حاکم، میزان باز یا بسته بودن فضای حکومتی، و همچنین فرهنگ و ساختار و فضای عمومی جامعه در جمهوری اسلامی ایران در نوع حرکت و اقدام دانشجویان تأثیرگذار است. به همین دلیل می‌توان گفت در مواقعی که ساختار حکومتی کمتر دموکراتیک است، جنبش‌های دانشجویی اگر چه در ظاهر رو به سکوت و خاموشی می‌روند، ولی در واقع انرژی، خشم و فعالیت‌های خود را به صورت نهفته سازمان می‌دهند و بیشتر به سمت فعالیت‌های انقلابی و خشن سوق داده می‌شوند و به همان نسبت در صورت ایجاد فضای باز سیاسی و گشایش دموکراتیک، سعی می‌کنند در نقش اصلی و رسالت اصلی دانشجویی خود، یعنی روشنگری برای مردم و انتقاد از سیاست‌های رسمی دولت ظاهر شوند. نوع مشکلات ساختاری در نظام سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی هر جامعه، نوع واکنش جنبش دانشجویی و اهداف آن را تا حد زیادی تحت تأثیر قرار می‌دهد.

بر مبنای نظریه ساختار رژیم حاکم، ساختار سیاسی، حکومتی و ایدئولوژیک ایران نوعی خاص از تشکل‌های دانشجویی را ایجاد می‌کند که با سایر نقاط جهان متفاوت است. بر مبنای انقلاب فرهنگی، فقط به تشکل‌های همسو با ایدئولوژی حاکم مجوز فعالیت داده شد، و از فعالیت بسیاری از تشکل‌های دانشجویی جلوگیری به عمل آمد. بنابراین تشکل‌های دانشجویی تا حدود زیادی از استقلال فکری و عملیاتی فاصله گرفتند. دفتر تحکیم وحدت و جامعه اسلامی دانشجویان دو تشکل مهمی دانشجویی در جمهوری اسلامی ایران هستند که بر این مبنای فعالیت پرداختند. اگرچه در مراحل بعد از انقلاب فرهنگی کم تشکل‌های دانشجویی استقلال بیشتری یافتند، ولی هنوز در دانشگاه‌های ایران این روند و این منطق کمابیش ادامه دارد. دفتر تحکیم وحدت که به مرور زمان از ساختار ایدئولوژیک همسویی و همراهی با حکومت فاصله گرفت و مورد بی‌مهری حکومت واقع شد و حتی گاهی در ابعاد اجرایی، مالی و حمایتی مورد بی‌مهری و نادیده‌انگاری مسئولین و دست‌اندرکاران حکومت و دولت وقت قرار گرفت. درباره‌ی علل منزوی شدن و کم‌فروغ شدن این تشکل به اختصار می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: ۱- خارج شدن تشکل دفتر تحکیم وحدت از دُرْدانگی و یکه‌تازی با روی کارم تشکل‌های جدید از قبیل جامعه اسلامی دانشجویان، ۲- تغییر گفتمان دفتر تحکیم وحدت از عدالت‌خواهی به آزادی‌خواهی، ۳- تمایل شعار آرمانگرایی افراطی به گفتمان واقع‌گرای عمل‌گرا، ۴- سیاست‌زدگی تشکل مذکور، ۵- تمایل به سمت ایدئولوژی‌های جایگزین از قبیل مباحث لیبرالی، ۵- پیش گرفتن استراتژی اتحاد و انتقاد در مباحث نظری و عملی دفتر تحکیم وحدت (قویدل معروفی و پورنجمی، ۱۳۸۵: ۱۰۹-۱۰۸) در ادامه به سایر تشکل‌های دانشجویی مانند جامعه اسلامی دانشجویان مجوز شکل‌گیری و فعالیت داده شد و مورد حمایت حکومت قرار گرفت. البته نوع برخورد دولت‌های مختلف اصول‌گرا و اصلاح‌طلب با این دو تشکل دانشجویی متفاوت بوده و به تبع آن نوع فعالیت و برخورد

این دو تشکل دانشجویی نیز در دولت‌های مختلف متفاوت بوده است. پژوهش حاضر در نظر دارد بر این مبنا به تحلیل فعالیت‌ها، اقدامات، چالش‌ها و آسیب‌های این دو تشکل دانشجویی بپردازد.

۲- جنبش دانشجویی بعد پیروزی انقلاب اسلامی در ایران

جنبش دانشجویی در دوره بعد از انقلاب را نیز می‌توان به چند مقطع زمانی تقسیم کرد.

۲-۱- دوره اول؛ ۱۳۶۰-۱۳۵۷

تا پیش از انقلاب سه نحله فکری در جنبش دانشجویی وجود داشت: چپ مارکسیستی، ملی‌گرا و مذهبی اسلامی. در این میان وجه غالب از آن چپ مارکسیستی بود (کسرابی و پوزش شیرازی، ۱۳۸۸: ۱۸۲). بعد از انقلاب، تکثر سیاسی، هم در سطح جامعه و هم در دانشگاه وجود داشت، اما تکثری بی‌قاعده بود. در محیط دانشگاه، علاوه بر گروه‌هایی که پیش از انقلاب وجود داشتند، ده‌ها گروه دیگر به وجود آمدند. در این مرحله، حوزه سیاست و دانشگاه در هم آمیخته و محیط دانشگاه پرتشنج بود (سفیری، ۱۳۷۹: ۹۹-۱۰۰). این دوره، دوران اوج فعالیت‌های سیاسی دانشجویی در دانشگاه‌ها نیز بود. در این زمان، شاخه‌های دانشجویی متعدد با افکار و گرایش‌های مختلف در دانشگاه‌ها به شدت فعالیت می‌کردند (مجیدی، ۱۳۹۷: ۱۰). در این برهه زمانی دو رویداد مهم بیانگر تعامل حکومت و جنبش دانشجویی است:

الف: اشغال سفارت آمریکا: عوامل مختلفی دست به دست هم داد تا منجر به اشغال سفارت آمریکا شد. سرانجام، اسلام‌گرایان و دانشجویان پیرو خط امام، که گرایش‌های ضد امپریالیستی داشتند، سفارت را اشغال کردند تا اعتبار ضد امریکایی خود را نیز تثبیت کنند (Ayatollahi Tabaar, 2017: 665).

ب) انقلاب فرهنگی: در اردیبهشت ۱۳۵۹ به دلایل زیادی انجمن اسلامی با اتکا به مجوزهای درون حاکمیتی به عنوان متولی کل دانشجویان، حرکتی موسوم به «انقلاب فرهنگی» را سازمان دادند. ستاد انقلاب فرهنگی به دستور امام خمینی ایجاد شد. ایشان کمیته ۷ نفره‌ای را برای طراحی و تعیین سیاست‌های فرهنگی بر اساس فرهنگ اسلامی تعیین کرد (Golkar, 2012: 2). که از جمله پیامدهای کوتاه مدت آن تعطیلی دانشگاه به مدت سه سال بود (Mashayekhi, 2001: 288). همچنین از آن پس می‌بایست تمام تشکل‌های دانشجویی بر مبنای قانون و ایدئولوژی اسلامی عمل کنند. در تاریخ ۸ اسفند ۱۳۵۸ وزارت کشور با صدور فرمانی «فعالیت کلیه گروه‌های سیاسی در دانشگاه‌ها» را ممنوع و خواستار انطباق فعالیت‌های فرهنگی توسط دانشجویان با مقررات دولت و دانشگاه شد (Mahdi, 1999: 9). بدین ترتیب انقلاب فرهنگی مهم‌ترین اقدامی بود که تأثیر ساختار رژیم حاکم بر جنبش دانشجویی را در پی داشت. از این مقطع به بعد تشکل‌های دانشجویی می‌بایست همسو با ایدئولوژی حاکم فعالیت کنند.

طول این دوره از آغاز تا پایان جنگ تحمیلی بود و به دلیل تعطیلی دانشگاه‌ها و درگیری‌هایی که قبلاً پیش آمده بود، دوره خاموشی جنبش دانشجویی محسوب می‌شود. در این زمان به جای جنبش دانشجویی، تشکل‌های دانشجویی وجود داشت (سفیری، ۱۳۷۹: ۱۰۱). مشخصه این دوران رکود و انفعال است و انجمن‌های اسلامی نقش عامل اقتدار و نهادینه کردن ایدئولوژی اسلامی و حاکمیت مذهبی در دانشگاه‌ها را به عهده داشتند. همچنین با آغاز جنگ تحمیلی عراق علیه ایران و در شهریور ۱۳۵۹ دانشجویان متوجه جبهه‌ها شدند. در این دوره، جریان دانشجویی به ساماندهی برای اعزام به جنگ و شرکت در عملیات‌ها پرداخت (سعیدی، ۱۳۷۹: ۴۱). در این مقطع جنبش‌های دانشجویی تحت شرایط جنگی، کاملاً در خدمت اهداف و آرمان‌های انقلاب بوده و واضح است که به مانند سایر نهادها و تشکل‌های جامعه تحت تأثیر وضعیت کلی حاکم بر جامعه قرار داشته باشند.

۲-۳- دوره سوم؛ ۱۳۸۴-۱۳۶۸

این دوره از پایان جنگ شروع می‌شود و تا پایان دولت سید محمد خاتمی، ادامه دارد. در این دوره، شکاف بین گروه‌ها و نیروهای اسلامی ایجاد شد. «جناح‌های راست و چپ» شکل گرفتند و مجمع روحانیون مبارز از جامعه روحانیت مبارز منشعب شدند. لذا دوره سوم، دوره‌ای است که دوگانگی بیرون از محیط دانشگاه، به دانشگاه تسری یافت (سفیری، ۱۳۷۹: ۱۰۱)، بنابراین در دانشگاه‌ها، هر چند فضای فکری انجمن‌های دانشجویی و دانشجویان با گرایش مسلط در دولت، فاصله بیشتری پیدا می‌کرد، اما در مقابل، فاصله فکری آنها با نسل جدید روشنفکران کمتر می‌شد و جریان روشنفکری جدید، تأثیرات بیشتری در عرصه دانشگاه‌ها باقی می‌گذاشت (بشیریه، ۱۳۸۵: ۱۴۰). با پایان جنگ ایران و عراق، درگذشت امام خمینی، تغییر دولت و در دستور کار قرار گرفتن برنامه تعدیل اقتصادی و آغاز استحالته سیاست‌های اقتصادی دولت، انجمن‌های اسلامی به تدریج در قبال برخی جلوه‌های شرایط جدید واکنش نشان دادند و خصلت اعتراض دانشجویی در این دوره کم کم هویدا شد (سجادی، ۱۳۹۴: ۱۶۶). این شرایط همچنین به گونه‌ای بود که به تدریج موجبات تطور گفتمان اسلام ناب را به سوی گفتمان روشنفکری دینی فراهم ساخت (کچویان و کلانتری، ۱۳۹۳: ۲۳۵).

از سال ۶۷ تا سال‌های ۱۳۷۲-۷۳ دوره تأکید بر عدالت اجتماعی است. فضا به شدت علیه جنبش دانشجویی بود. دولت هاشمی هرگونه انتقاد از خود را چوب لای چرخ دولت گذاشتن دانست. در نتیجه ساخت سیاسی با حاکمیت جناح راست سنتی و با ائتلاف راست مدرن، چپ سنتی - خط امام - را از صحنه حذف کرد. وضعیت کلی برخورد با جنبش دانشجویی به دو شکل بود:

۱- سرکوب تشکل‌های رسمی وابسته به چپ یعنی دفتر تحکیم وحدت؛

۲- ایجاد تشکل‌های رسمی وابسته به جناح راست دوران نظام از اواسط دهه ۷۰؛ شامل انجمن اسلامی دانشجویی (گروه طبرزدی)، جامعه اسلامی دانشجویان و بسیج دانشجویی، تحت تأثیر این فرایند در بین دانشجویان انفعال سیاسی توأم با انتقاد از حاکمیت گسترش می‌یابد و دانشجویان خواستار تعدیل برخی از سیاست‌های نظام هستند (شبکلائی، ۱۳۷۷: ۶). در این دوره گفتمان انتقادی، گفتمان مسلط بر جنبش دانشجویی است.

بدین ترتیب دفتر تحکیم وحدت تا حدود زیادی از قالب اولیه در زمان انقلاب فرهنگی جدا شده، تحت تأثیر فضای جامعه و افکار روشنفکری قرار گرفته و تا حدودی سعی می‌کند در بازتاب فضای جامعه، سیاست‌های دولتی را مورد نقد قرار دهد. ولی در این مقطع از طرف دولت هاشمی تحت فشار قرار می‌گیرند. در مقابل سعی می‌شود تشکل‌های دانشجویی دیگری که همسویی بیشتری با اهداف اولیه انقلاب فرهنگی دارند تشکیل شوند. دفتر تحکیم وحدت، به عنوان رهبر جنبش دانشجویی در هر دو ساحت و عرصه، کاملاً متناقض و متضاد عمل کرده است. افراط و تدروی در مطالبات لیبرالی، تا بدان حد این دوره از جنبش دانشجویی را تحت تأثیر خود می‌گیرد که در مقطعی، شعار عبور از خاتمی، با توجیه عقب ماندن رهبر اصطلاحات از بدنه مطالبات اجتماعی لیبرال، در دستور کار قرار می‌گیرد و این، یعنی آغاز اعلام استقلال تعداد قابل توجهی از انجمن‌های اسلامی از دفتر تحکیم وحدت و شروع انشعاب. شاید، تنها خصلت برجسته موجود در جنبش دانشجویی این دوره، عمل به سنت فاصله گرفتن از حاکمیت سیاسی بود (امام‌جمعه‌زاده و نجات‌پور، ۱۳۸۹: ۱۱۷-۱۱۶).

در این میان برخورد حکومت با جنبش دانشجویی نیز دوگانه بود. بخش میانه‌رو به دنبال کنترل جنبش و بخش محافظه‌کار در پی پایان دادن به جنبش بود. واکنش دانشجویان در برخورد با این رفتارها نیز تغییر از گفتمان اتحاد به سوی گفتمان انتقاد بود. حادثه کوی دانشگاه سرآغاز شکاف عمیق دانشگاه و سیاست رسمی بود. در واقع، از مهمترین وقایعی که با عملکرد حاکمیت باعث رشد و گسترش رادیکالیسم سیاسی در بین دانشجویان گردید، حمله به کوی دانشگاه تهران در ۱۸ تیر ۱۳۷۸ بود (انتخاب، ۱۳۷۸: ۶-۷). در مجموع تحولات اجتماعی-سیاسی اواخر دهه هفتاد و اوایل هشتاد نشان می‌دهد که در این مقطع، جنبش دانشجویی بازیگری قدرتمند شمرده شده و در معادلات قدرت مورد توجه قرار گرفت.

۲-۴- دوره چهارم؛ ۱۳۹۹-۱۳۸۴

در دوره احمدی‌نژاد یک نوع بحث انقلاب فرهنگی دیگری مطرح شد. بحث اسلامی‌سازی دانشگاه‌ها به نحو دیگری به میان آمد و نهادهای نظارتی و حراستی در کنار بسیج، عرصه را بر دانشجویان و فعالان دانشجویی و نهادها و تشکل‌های دانشجویی تنگ کرد. در دوره نخست ریاست جمهوری، دولت برای اجرای ارزش‌های اسلامی و پاکسازی دانشگاه‌ها از دیدگاه‌های لیبرال و غربی اقدام کرد (Rivetti, 2012: 90). با توجه به اتفاقات بعد از دور اول ریاست جمهوری احمدی‌نژاد

و در جریان انتخابات، با توجه به اینکه بسیاری از دانشجویان پیرو جنبش سبز بودند، بنابراین تحت پیگردهای انضباطی قرار گرفتند و با مجازات‌هایی مانند تعلیق یا اخراج از دانشگاه مواجه شدند. نقش حیاتی دانشجویان و اساتید در ایجاد و گسترش جنبش سبز نشانه عدم موفقیت تلاش‌های احمدی‌نژاد برای کنترل دانشگاه‌ها بود (Golkar, 2012: 7).

به طور کلی به موازات افول جریانهای دموکراسی‌خواه در اواخر دوره اصلاحات (۱۳۸۴)، فعالیت جنبش دانشجویی نیز روندی شکننده به خود گرفت. به عبارتی، در دوره احمدی‌نژاد جنبش دانشجویی با محدودیت جدیدتری مواجه شده و مقابله با تشکل‌های پیشین جنبش دانشجویی (از جمله دفتر تحکیم وحدت) در رأس اقدامات دولت احمدی‌نژاد در حیطه مسائل دانشگاهی قرار گرفت. در این مقطع، حذف شاخه علامه دفتر تحکیم وحدت، به بهانه وابستگی اعضای آن به نهضت آزادی نیز کلید خورد. بنابراین مشخص می‌شود که هنوز ساختار حاکمیتی و دولت‌های حاکم، جنبش‌های دانشجویی را در حیطه عمل و قدرت خود می‌دانند و این حق را برای جنبش‌های دانشجویی قائل نیستند که به گونه‌ای مستقل برای رسیدن به اهداف دانشجویی و رسالت اولیه خود فعالیت کنند.

پس از انتخاب رئیس جمهور روحانی در سال ۲۰۱۳، بسیاری از رؤسای محافظه کار دانشگاه بر کار خود تثبیت شدند و حتی مسئولین اصلاح طلب نیز از ترس درگیری در دانشگاه که تحت نظارت آنها بود، قادر به اقدام نبودند. این روند چالشی اساسی برای دانشجویان به وجود آورد (Honari, 2018: 132). ولی این مسائل باعث نمی‌شود که در مقایسه با دوره احمدی‌نژاد از اصلاحات و گشایش‌هایی که ایجاد شد بحث به میان نیاید. شواهد نشان می‌دهد در دولت روحانی سعی شده آنچه آسیب‌های مربوط به تشکل‌های دانشجویی است بر طرف شود. در همان ابتدا اعلام شد که وزارت علوم دیگر دانشجویان را به دلیل اعتقادات سیاسی یا شخصی آنها هدف قرار نمی‌دهد و اینکه دیگر دانشجوی ستاره‌دار وجود نخواهد داشت. همچنین در ۱۳۹۲ اعلام شد دانشجویانی که به دلیل فعالیت سیاسی خود با محدودیت‌هایی روبرو شده‌اند مجاز به ادامه تحصیل هستند، اگرچه این تنها مربوط به دانشجویانی است که از سال ۱۳۹۰ با محدودیت‌هایی روبرو بوده‌اند. بیش از ۱۰ انجمن دانشجویی در دانشگاه‌های مختلف که فعالیت‌های قبلی آنها به حالت تعلیق درآمده بود مجاز به از سرگیری فعالیت خود شدند. حداقل ۱۰ انجمن دانشجویی اضافی نیز برای اولین بار اجازه فعالیت را دریافت کردند. در این دوره کمیته‌های انضباطی مانند دوره احمدی‌نژاد سخت‌گیرانه عمل نمی‌کنند. رؤسای دانشگاه که دوره احمدی‌نژاد قدرت خود را در مقایسه با مؤسساتی مانند حراست، دفتر نماینده ولی فقیه و بسیج دانشجویی دچار ضعف دیده بودند، در این دوره قدرت خود را بازیافتند. دانشجویان فعال دانشگاه‌های ایران شبکه‌ها و وب سایت‌های غیر رسمی برای سازماندهی فعالیت‌های جمعی خود ایجاد کرده‌اند. بنابراین در مقایسه با دوره قبلی، این دوره تشکل‌ها و جنبش‌های دانشجویی در وضعیت بهتری به سر می‌برند (Immigration and Refugee Board of Canada, 2017).

اگرچه در این دوره شاهد گشایشی نسبت به دوره‌های قبل هستیم، ولی باز هم می‌توان گفت ساختار حاکم و فضای کلی نظام حاکم، جنبش‌های دانشجویی مستقل و مبارز را محدود می‌کند. این عمل علاوه بر نظارت مستقیم جنبش‌های دانشجویی توسط ساختار حاکم، با توجه به قدرت یافتن تشکل‌ها و جنبش‌های دانشجویی‌ای صورت می‌گیرد که بیشتر مورد توجه و حمایت ساختار حاکم قرار دارند.

۳- آشنایی با تشکل‌های دانشجویی دفتر تحکیم وحدت و جامعه اسلامی دانشجویان

۳-۱- دفتر تحکیم وحدت؛ زمینه‌های شکل‌گیری و اهداف

پیرو تصمیم به متشکل کردن انجمن‌های اسلامی دانشجویان در سراسر کشور، در تابستان سال ۱۳۵۸ ابتدا جلساتی با حضور نمایندگان انجمن‌های اسلامی دانشگاه‌های تهران، ملی، صنعتی شریف، پلی‌تکنیک و علم و صنعت برگزار شد و شرکت کنندگان درباره کلیت ایجاد یک تشکل سراسری به توافق رسیدند. لذا در ملاقاتی با حضرت امام (ره)، ایشان فرمودند «بروید و تحکیم وحدت کنید». در مرحله بعد تمامی دانشجویان معروف به پیرو خط امام که بیشتر اعضای انجمن‌های اسلامی بودند، گرد هم آمدند و دفتر تحکیم وحدت را به عنوان هسته مرکزی تشکیلات خود پایه‌گذاری کردند. از این رو می‌توان انجمن اسلامی دانشجویان را با قدمتی ۴۰ ساله و به محوریت دفتر تازه تأسیس تحکیم وحدت دانست که موفق شد جنبش دانشجویی ایران را امتداد بخشد. هدف از تأسیس «اتحادیه انجمن‌های اسلامی دانشجویان سراسر کشور» یا همان «دفتر تحکیم وحدت»، ایجاد هماهنگی بین انجمن‌های اسلامی و انسجام در فعالیت‌ها به شمار می‌آمد. نام این تشکل برگرفته از توصیه امام خمینی مبتنی بر این بود که دانشجویان انجمن‌های اسلامی میان حوزه و دانشگاه «تحکیم وحدت» کنند (کسرابی و پوزش شیرازی، ۱۳۸۸: ۱۸۴).

۳-۲- جامعه اسلامی دانشجویان؛ چگونگی شکل‌گیری و اهداف

جامعه اسلامی دانشجویان، یک تشکل دانشجویی است که به همت دانشجویان ارزشی و انقلابی معتدل، براساس مقتضیات زمان و در چارچوب دغدغه‌های ارزشی به وجود آمده است که مقید به حرکت در چارچوب برنامه‌های انقلاب اسلامی و ولایت فقیه است و از لحاظ دسته بندی در حوزه تشکل‌های اصولگرایان قرار دارد. در مورد چگونگی شکل‌گیری آن باید گفت حزب جمهوری اسلامی دارای شاخه‌های مختلفی اعم از تبلیغات، دانش‌آموزی، دانشجویی و طلبه و پزشکان بود که با توجه به فراگیری حزب، جمعیت کثیری از نیروهای انقلابی به عضویت حزب در آمده و در یکی از این شاخه‌ها مشغول فعالیت بودند. طبیعی بود که پس از تعطیلی حزب، به نوعی خط تشکیلاتی برای عده‌ی زیادی از اعضای حزب پدید بیاید و در نتیجه در قالب گروه‌ها و انجمن‌های مختلف، به فکر بازسازی تشکیلاتی در قالبی جدید باشند. از جمله حرکت‌های مهمی که در این مقطع صورت گرفت، تأسیس جوامع مختلف از جمله جامعه زینب و جامعه اسلامی فرهنگیان

بود. جامعه اسلامی دانشجویان هم در آن ایام با همت گروهی از فعالین شاخه‌ی دانش‌آموزی حزب از قبیل محمد نصرافهانی، مهدی فضائلی، امیرحسین درخشان، محمد رضا مرادیان و محمد صادق سهلانی در دانشگاه تهران تأسیس گردید. این تشکل پس از تعطیلی حزب جمهوری اسلامی، در سال ۱۳۶۶ و در دوران انتخابات سومین دوره مجلس شورای اسلامی تشکیل گردید که عمدتاً با محوریت طیفی از منتسبین به حزب جمهوری اسلامی ایران به وجود آمد، و در نهایت با انتقال اسم به اعضای هیئت مؤسس، تبدیل به جامعه اسلامی دانشجویان گردید ولی به جز یک مورد حضور نیمه‌فعالی که در انتخابات مذکور داشت، نتوانست توفیق جدی در فعالیت‌های دانشگاهی کسب کند و تا سال ۱۳۷۸، که موضوع تأسیس جامعه اسلامی دانشجویان مطرح شد، حضور کم‌رنگی داشت و در نهایت به جامعه اسلامی دانشجویانی تبدیل گردید که در پاییز سال ۱۳۶۸ تأسیس گردید و تا حال حاضر نیز به فعالیت خود ادامه داده است (کسرایی و پوزش شیرازی، ۱۳۸۸: ۱۶۹).

۴- بررسی تطبیقی و آسیب‌شناسانه دفتر تحکیم وحدت و جامعه اسلامی دانشجویان

بررسی و تحلیل آسیب‌شناسانه‌ی جنبش دانشجویی، مستلزم نگاه همه‌جانبه به ابعاد و وجوه مختلف این جریان در کشورمان است که در ذیل به آن پرداخته می‌شود.

۴-۱- آسیب‌شناسی در بعد سیاسی

آسیب‌شناسی تشکل‌های دانشجویی در بعد سیاسی را می‌توان در موارد زیر جستجو کرد:

۴-۱-۱- استحاله ارزشی و تغییر ماهیت دادن

یکی از آسیب‌هایی که در مورد دفتر تحکیم وحدت قابل اشاره می‌باشد، ضعف در ایدئولوژی و تغییر ماهیت آن در میانه راه است. با مرور زمان، معیار نقد از آموزه‌های دینی و دیدگاه‌های امام خمینی (ره)، به اصول لیبرالیسم و سکولاریسم تغییر ماهیت یافت. این روند در میان انجمن‌های اسلامی تا آنجا ادامه یافت که در نیمه دوم دهه هفتاد، دیدگاه‌های امام خمینی (ره) و قانون اساسی مبتنی بر ولایت فقیه، برای نخستین بار مورد نقد دفتر تحکیم قرار گرفت. یکی از اعضای دفتر تحکیم وحدت در این زمینه معتقد است: «مهم‌ترین تحولی که در اوایل دهه ۷۰ ایجاد شد، این بود که جنبش‌های دانشجویی ما با سنت‌های فکری گذشته خود قطع ارتباط کردند. مهم‌ترین آن، دست کشیدن از ایدئولوژی‌اندیشی است. امروز هم در مجموع، رفتار سیاسی دانشجویان مسائلی مثل استکبار جهانی، جنگ بین فقر و غناء، مبارزه‌جویی و انقلابی‌گری جایی ندارد. حتی عدالت اقتصادی هم جایش را به بحث آزادی داده است» (روزنامه خرداد، ۱۳۷۸/۱/۲۵). به نظر می‌رسد جامعه اسلامی دانشجویان نسبت به دفتر تحکیم وحدت در این زمینه با هوشیاری و منطق بیشتری عمل کرده و انسجام نظری و عملی بیشتری از خود نشان داده است. البته در اینجا نیز مطابق با نظریه ساختار رژیم حاکم می‌توان

نقدی را بر این مسئله وارد آورد. اگر در جامعه تعدد تشکل و جنبش دانشجویی با افکار و اندیشه‌های مختلفی وجود داشت و هر جنبشی، ایدئولوژی و تفکر خاص را نمایندگی می‌کرد، به تدریج رقابت اندیشه‌ها و افکار، منجر به ارائه طریق صحیح و اصلاح امور می‌شد، و چه بسا دفتر تحکیم نیز به مقابله با افکار انحرافی و ناصحیح می‌پرداخت.

۴-۱-۲- ضعف در هدف‌گذاری

جنبش دانشجویی باید همواره «جهت فعالیت خود را با معیارها، آرمان‌ها و اهداف، به نقد و بررسی بگذارد تا جهت حرکت جنبش دائماً در مسیر تعالی و تکامل قرار بگیرد». به عنوان مثال اگر شرایط و محیط دانشگاه همواره با اهداف و آرمان‌های انقلاب هماهنگ نباشد، چه بسا جنبش دانشجویی شکاف‌هایی را در بدنه و ساختار نظامی که در بنای آن نقش فعال داشته است، ایجاد نموده و زمینه سوءاستفاده را برای کسانی که اعتقادی به انقلاب ندارند، فراهم نماید (مطلبی، ۱۳۹۳: ۵۳). در این زمینه نشانه‌ها و مثال‌های زیادی وجود دارد که دفتر تحکیم وحدت در میانه راه از اهداف اولیه خود عدول کرده و به طریق دیگری منحرف شده است. اختلافات درونی و انشعاباتی که در این تشکل رخ داده گواه این مطلب است. در مقابل جامعه اسلامی دانشجویان از همان ابتدا با ترسیم اهدافی انقلابی پا به عرصه وجود گذاشت و تا کنون نیز اصول خود را حفظ کرده است.

۴-۱-۳- تغییر استراتژی و عدول از ارزش‌ها

سیاست‌های دولت سازندگی در سال‌های آغازین دهه‌ی هفتاد و نوع تعامل مسئولان امر با اصلی‌ترین داعیه‌دار جنبش دانشجویی، تأثیرات مهمی در جهت‌گیری‌های دفتر تحکیم وحدت طی سال‌های آینده داشت. جهت‌گیری‌هایی که در نهایت امر، به غیریت‌سازی با گفتمان جمهوری اسلامی منجر شد. در سال‌های بعد و مقارن با روی کار آمدن دولت اصلاحات، استراتژی دفتر تحکیم وحدت رنگ تغییر به خود می‌گیرد. آغاز نوعی تنش‌های شدید و درگیری‌های فیزیکی در داخل این اتحادیه دانشجویی، از خصوصیات بارز این دوران است. گفتمان تحکیم وحدت در این سال‌ها، دفاع از آزادی‌های سیاسی و حقوق شهروندی است. خط استحاله در این اتحادیه به صورت علنی سر بر آورد و ارزش‌های اسلامی و انقلابی توسط این دفتر مورد حمله قرار گرفت. اقبال به سازمان‌های فراملی و بین‌المللی توسط این دفتر در این سال‌ها رایج شد. جامعه اسلامی دانشجویان نیز از مقوله تغییر استراتژی به دور نمانده و با یک برنامه‌ی مشخص و براساس یک استراتژی حرکت می‌کرد (پورنجمی ایرانق، ۱۳۹۶: ۱۹۹-۱۹۸). در این باره باید گفت مطابق با نظریه ساختار رژیم حاکم، در این مقطع درخواست اصلاحات جنبش دانشجویی دفتر تحکیم وحدت با سرکوب دولت اصلاحات مواجه شد و این مسئله باعث سرخوردگی دانشجویان و به تبع آن روی آوردن به اشکال دیگری برای بیان اعتراضات آنها شد.

۴-۱-۴- نفوذ سیاسیون و افزایش دخالت‌ها در راهبردهای تشکل‌های دانشجویی

سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴ را می‌توان دوران اوج بهره‌گیری جریان اصلاح‌طلب از فعالیت‌های دانشجویی دانست. طرح «پیاده‌نظام‌سازی» از دانشجویان برای احزاب مختلف سیاسی و به تشنج کشیدن دانشگاه‌ها از پی هر غوغای سیاسی از

برنامه‌های اصلی این سالیان بود (مطلبی، ۱۳۹۳: ۴۵). پس از دوم خرداد ۱۳۷۶، بعضی از جریان‌های سیاسی، برای چانه‌زنی‌های سیاسی‌شان، نیازمند فشار از پایین بودند و به دلیل نداشتن پایگاه اجتماعی مردمی، دانشگاه را محل تاخت و تاز خود قرار دادند. در ایران راهبرد تبدیل دانشگاه به ابزار احزاب را بعضی از جریان‌های سیاسی به شدت دنبال می‌کنند (مطلبی و بیژن، ۱۳۹۶: ۵۸). واقعیت آن است که دفتر تحکیم وحدت در این دوره، برای جریان اصلاحات مانند ماشین رأی‌سازی کار کرد. بخش اعظم میزگردهایی که برای به مبارزه طلبیدن رقیبان سیاسی و اشاعه گفتمان اصلاحات در دانشگاه‌ها و سراسر کشور برگزار شد مرهون برنامه‌ریزی و کار تشکیلاتی دفتر تحکیم بود (رفیعی‌زاده و تمدن، ۱۳۷۹: ۲۴۵).

همچنین این مسئله در مورد جامعه اسلامی دانشجویان نیز صادق است. جریان‌های وابسته به جامعه روحانیت، شاخه دانش‌آموزی حزب جمهوری و مؤتلفه اسلامی با استارت حرکت‌هایی در سال ۶۶ و ۶۷ بنیاد تشکلی جدید را نهادند که به وسیله جناح راست و دولت هاشمی تقویت شد و در مقابل تحکیم - که به مثابه شاخه دانشجویی جریان چپ و مجمع روحانیون عمل می‌کرد- به عنوان پیاده نظام جناح راست در دانشگاه‌ها ظاهر شد و مانند تحکیم وارد ائتلاف‌ها و زد و بندهای سیاسی گردید. بیش‌تر از آن که هویت دانشجویی و اجتماعی بیابد هویت سیاسی یافت و تقابلهای متعدد با تحکیم چه در دوران اسلام‌گرایی و چه در دوران لیبرال‌مسلمی آن پیدا کرد. بعدها نسل‌های جدید جامعه اسلامی دانشجویان تلاش کردند تا هویت دانشجویی‌تری بیابند و از راست سنتی فاصله بگیرند. اما باز روحیه تربیت نیرو برای نظام اولویت کاری جامعه اسلامی بود (شهبازی، ۱۳۸۹: ۸۱). در ادامه جامعه اسلامی دانشجویان با گرایش سیاسی به مجموعه جریان راست ملحق گردید و سال‌ها در جبهه پیروان خط امام و رهبری فعالیت کرد (مطلبی، ۱۳۹۳: ۴۷).

با انتخابات سال ۱۳۸۴ و پیروزی احمدی‌نژاد، جنبش دانشجویی وارد عرصه دیگری از حیات خود شد. برخی از تشکلهای دانشجویی مانند جامعه اسلامی دانشجویان، به حمایت از عدالت‌خواهی احمدی‌نژاد پرداختند و برخی دیگر نیز از ابتدا با اقدامات و عملکرد دولت مخالفت داشتند. ویژگی اصلی این دوره از جنبش دانشجویی را می‌توان نفوذ، مصادره و انحصار برخی از تشکلهای دانشجویی توسط احزاب، گروه‌ها و اشخاص مختلف دانست. این امر باعث شد که به استقلال و آرمان‌خواهی جنبش دانشجویی لطمات سنگینی وارد شود. در این دوره اغلب تجمعات و جلسات دانشجویی به صورت سفارشی برگزار می‌شد و حامیان یک گروه سیاسی سعی می‌کردند که از توان دانشجویان برای ضربه زدن به گروه‌های رقیب استفاده کنند (مطلبی، ۱۳۹۳: ۴۹).

البته طبق نظریه ساختار رژیم حاکم، اگر محیط سیاسی باز باشد، فعالیت‌های سیاسی دانشجویان به گونه دیگری رقم می‌خورد. به گونه‌ای که دانشجویان در راستای رسالت دانشجویی خود به تبلیغ نامزد اصلح پرداخته و دیگران را به رأی دادن به افراد منتخب خود تشویق می‌کنند. اما وقتی دولت‌های حاکم به حمایت از جنبش‌های دانشجویی خاصی پرداخته

و دیگری را محدود می‌کنند، مشخص است که جنبش‌های دانشجویی نیز تمام تلاش خود را می‌کنند که وارد زد و بندهای سیاسی شوند تا مانع از قدرت یافتن جنبش دانشجویی رقیب شوند.

۴-۲-آسیب شناسی در بعد روانشناختی

آسیب‌شناسی تشکل‌های دانشجویی دفتر تحکیم وحدت و جامعه اسلامی دانشجویان در بعد روانشناختی را می‌توان در موارد زیر جستجو کرد:

۴-۲-۱- غلبه «احساسات» بر «عقلانیت» در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی

نتیجه این رویکرد، چیزی نخواهد بود جز بروز یک سری رفتارهای غیر عقلایی، عصبی و تند که در تضعیف بدنه جنبش، تأثیر به‌سزایی دارد. دفتر تحکیم وحدت در مواقعی با غلبه احساسات بر عقلانیت، شعارهای تندی علیه نظام سر داده و رسماً در مقابل نظام قرار گرفتند. حتی می‌توان این مسئله را در جبهه اسلام‌گرای افراطی نیز ملاحظه کرد. به عنوان نمونه می‌توان گفت در ادامه اختلافات دهه ۶۰ تحکیم جریان نزدیک به شاخه دانشجویی حزب جمهوری از آن خارج شد. شاخص‌ترین چهره حشمت‌الله طبرزدی بود که با استفاده از فضای ضد تحکیم و چپ دولت هاشمی به شدت از طرف دولت هاشمی حمایت شد و سریعاً رشد کرد. بعدها با نشریه پیام دانشجوی بسیجی به صورت جدی به سراغ گفتمان ولایت‌پذیری و عدالت‌خواهی رفت و کم‌کم حمایت‌های دولت هاشمی به ویژه با انتقادات شهردار تهران از بین رفت و نوعی معارضة با این جریان شکل گرفت که به دستگیری طبرزدی انجامید. تیرهای تند، انتقادات تند از همه اشخاص و انتظارات بی‌جا از جایگاه ولایت بعدها تشکلی که حول کاریزمای طبرزدی شکل گرفته بود را به خروج از نظام کشاند. بعدها از پی آن، جنبش اعتدال و توسعه شکل گرفت (شهبازی، ۱۳۸۹: ۸۱).

همانطور که عنوان شد هرچه فضای عمومی و حکومتی برای فعالیت جنبش‌های دانشجویی بازتر باشد، دانشجویان بیشتر در قالب اصلاحات و روش‌های مسالمت‌آمیز پیگیر اهداف و آرمان‌های دانشجویی خود هستند. در دوره هاشمی نیز که دفتر تحکیم وحدت تحت فشار قرار گرفت، دانشجویان شیوه فعالیت دانشجویی خود را به سمت دیگری تغییر دادند و جنبش حالت رادیکال به خود گرفت.

۴-۲-۲- انحصارطلبی و تک‌قطبی بودن

این ویژگی جنبش‌های دانشجویی در ایران منحصر به تشکل خاصی نیست و تقریباً تمامی تشکل‌های دانشجویی به دلیل اینکه خود را دارای اهداف والاتر و اصول منطقی‌تری نسبت به دیگر تشکل‌ها می‌دانند، سعی در انحصارگرایی دارند. این ادعای انحصاری بودن که ناشی از شرایط پس از انقلاب فرهنگی و زمان جنگ بود تا پس از رحلت امام نیز ادامه پیدا کرد. دفتر تحکیم قائل به انحصارگری در دانشگاه بود. در آن زمان تشکل‌های جامعه اسلامی دانشجویان و اتحادیه

انجمن‌های طبرزدی هم با گرایش دیگری در دانشگاه‌ها فعالیت می‌کردند و کارشان هم تخطئه انجمن‌های اسلامی بود. پس از رحلت امام هدف اصلی آنها این بود که دفتر تحکیم و انجمن‌های اسلامی را ضد ولایت فقیه نشان دهند و با این عنوان دائماً انجمن‌های اسلامی را تحت فشار می‌گذاشتند. انجمن‌های اسلامی نیز از ادعای انحصاری بودن دست برداشتند و چالش‌های درون دانشگاه ادامه پیدا کرد. در مجموعه در دفتر تحکیم وحدت هیچ‌گاه این جمع بندی حاصل نشد که سایر تشکل‌های دانشجویی به رسمیت شناخته شوند (شکوری‌راد، ۱۳۸۵: ۲۷). البته اگر تشکل‌ها و جنبش‌های دانشجویی زیادی که در نتیجه انقلاب فرهنگی، از فعالیت ممنوع شدند، می‌توانستند در چارچوب قوانین و ساختار کلی نظام به فعالیت خود ادامه دهند، این نقیصه و آسیب جدی جنبش‌های دانشجویی در ایران، تا حدود زیادی بر طرف می‌شد. انحصار طلبی و تک قطبی بودن در صورتی که تعداد زیادی تشکل و جنبش دانشجویی وجود دارد، جای خود را به رقابت و گفتگوی‌های انتقادی و در نتیجه تحول مثبت و پیشرفت می‌داد.

۴-۲-۳- تزلزل در انسجام فکری

تزلزل در انسجام فکری در دفتر تحکیم وحدت نسبت به سایر تشکل‌های دانشجویی بیشتر بروز پیدا کرده است. در سال‌های پایانی دهه شصت و اوایل هفتاد، دفتر تحکیم انسجام فکری و عقیدتی خویش را از دست داد. نتیجه این شد که با آغاز دهه هفتاد، آرمان عدالت‌طلبی به آزادی‌خواهی تغییر کرد. در این مقطع، عقاید لیبرال و تفکرات تجدیدنظر طلبانه‌ای به دفتر تحکیم راه یافت که پیش از این در حلقه کیان شکل گرفته بود. زمینه‌های ارتباط با نهضت آزادی نیز در این دوران پی‌ریزی گردید. ریشه این تغییر و تحولات را می‌توان در همراهی دفتر تحکیم با جریان روشن فکری دینی و اندیشه‌های عبدالکریم سروش جست. در پایان دهه شصت، دفتر تحکیم وحدت از یک سو شعار مبارزه همیشگی فقر و غنا و مستضعف و مستکبر را سر می‌داد و از سوی دیگر، به نظریات پوپری سروش که رو به سوی لیبرال دموکراسی داشت متمایل می‌شد (پوزش شیرازی، ۱۳۹۶: ۱۶۷).

از مراسمات دفتر تحکیم در سال‌های دولت اصلاحات، برگزاری گرامیداشت دوم خرداد بود. این مراسم در دانشگاه‌های اغلب شهرهای کشور به همت انجمن‌های اسلامی دانشجویان برگزار می‌شد. عموماً نیز با طرح شعارهای تند علیه مسئولان نظام و گاه ارزش‌های اسلامی و انقلابی همراه می‌شد. بیشتر این مراسمات به درگیری و خشونت می‌انجامید. با آغاز درگیری‌ها، لحن شعارها تندتر می‌شد و به فحاشی علیه برخی مسئولان کشور و ارزش‌های دینی منتهی می‌گشت. در این زمان تحکیم متهم شد که این برنامه‌ها را با خط‌دهی و هدایت برخی از جریان‌های سیاسی خارج، پی‌ریزی و برگزار می‌کند (پوزش شیرازی، ۱۳۹۶: ۱۸۵). در رابطه با مناسبت ۱۳ آبان نیز، بتدریج به جای آن که به شعارهایی در محکومیت آمریکا بپردازد، تا آنجا پیش می‌رود که اصولاً ۱۳ آبان از موضوع اصلی خود خارج شده و تبدیل به محملی برای اعلان

عقاید سیاسی پیرامون موضوعات مختلف می‌شود. بدین ترتیب عطف توجه دفتر تحکیم وحدت به مسائل و موضوعات جهان اسلام، کشورهای منطقه و تغییر و تحولات بین‌المللی نیز کمتر می‌شود (کلانتری، ۱۳۸۸: ۳۶۰). ولی با بررسی مواضع و عملکرد جامعه اسلامی دانشجویان متوجه نوعی ثبات و انسجام فکری و عملی در این تشکل دانشجویی می‌شویم. آنها از همان ابتدای تأسیس خود در بیانیه‌های خود از ولایت فقیه دفاع کرده و مواضع یکسانی در قبال مواردی مثل استکبار ستیزی، قضیه فلسطین، ۱۳ آبان و غیره داشته و حتی در عملکرد سیاسی خود، بویژه در زمینه انتخابات همواره حامی نامزدهای اصول‌گرا بوده‌اند. در این مورد نیز می‌باید همان مسئله و نقد قبلی را بیان داشت که بر مبنای ساختار رژیم حاکم، جنبش‌های دانشجویی بازتاب اندیشه، فرهنگ و تحولات جامعه هستند. بعد از سپری شدن جو ایدئولوژیک اوایل انقلاب، و بعد از سپری شدن جو انقلاب فرهنگی و دوره جنگ تحمیلی، مسلماً جامعه نیز با ارزش‌ها و مسائل جدید رو به رو می‌شود که دانشجویان و دانشگاه نیز از آن تأثیر می‌پذیرند، مسلم است که می‌بایست یکسری از تشکل‌های دانشجویی نیز باید وجود داشته باشند تا ارزش‌ها و افکار نوین را پوشش دهند، ولی وقتی جنبش‌های دانشجویی در راستای ساختار رژیم حاکم فعالیت کنند، می‌بایست شاهد اتفاقاتی اینچنینی نیز بود.

۴-۲-۴- افزایش دخالت‌ها و نفوذ سیاسیون در تصمیم‌گیری‌های تشکلی

از دیگر آسیب‌های حضور دفتر تحکیم در عرصه قدرت سیاسی، افزایش دخالت‌ها از سوی نیروها و مؤسسات خارج از دانشگاه در این تشکل بود. یکی از دلایلی که منجر به برخورد با این دفتر می‌شد، استفاده ابزاری بود که از این دفتر از طرف برخی دولتمردان می‌شد. پس از دوم خرداد معضل عمده تحکیم وحدت، دخالت‌هایی بود که از بیرون در آن می‌شد و همه دنبال این بودند که در جنبش دانشجویی بازیگری نمایند و سهمی بدست آورند (قویدل معروفی و پورنجمی، ۱۳۸۵: ۱۴۶). جامعه اسلامی دانشجویان از این آسیب نیز رنج می‌برد. از مهمترین وجوه تمایز اتحادیه جامعه اسلامی دانشجویان با سایر تشکل‌های دانشجویی، ورود آشکار در بحث انتخابات و شناسایی و اعلام کاندیداهای مورد تأیید دانشجویان است، در حالی که اکثر تشکل‌های دانشجویی در مقوله انتخابات با لحاظ برخی مصلحت‌اندیشی‌ها به معرفی مصادیق و کاندیداها نمی‌پردازند، انجام این کار از سوی سیاسی‌ترین تشکل دانشجویی کشور، همیشه بعنوان سندی از فعالیت سیاسی دانشجویی شناخته می‌شود (جامعه اسلامی دانشجویان شهید مدنی آذربایجان، ۱۳۹۲/۱۰/۲).

۴-۳- آسیب شناسی در بعد اجتماعی

در این مورد می‌توان مثال‌هایی مانند ضعف‌های مدیریتی، ضعف در ارتباطات و تعارضات داخلی را مطرح کرد.

۴-۳-۱- ضعف‌های مدیریتی

در مورد ضعف‌های مدیریتی در بدنه‌ی تشکل‌های دانشجویی مورد بحث، مثال‌های فراوانی وجود دارد. جامعه اسلامی دانشجویان به دلیل ضعف‌های مدیریتی برای مدت مدیدی از اختلافات درونی رنج می‌برد. اختلافاتی اعم از قطب‌بندی‌های داخل شورای مرکزی و همچنین مابین اعضای هیئت مؤسس و مواردی از این قبیل، اما به تدریج و پس از برگزاری کنگره دوم و انتخاب اعضای شورای مرکزی، جو همدلی و صمیمیت بر فضای جامعه اسلامی و بین نسل سوم حاکم گردید. شهاب اسفندیاری معتقد است ثمره این اتحاد در برگزاری موفقیت‌آمیز اردوی آموزشی دانشگاه اصفهان متجلی گردید: «اردوی سالانه در دانشگاه صنعتی اصفهان توسط نسل سوم جامعه در سال ۷۸ با موفقیت برگزار شد. این اردو ثمره اتحادی بین نسل سوم جامعه بود که در گذشته به دلیل وجود یک اکثریت اقلیت در شورای مرکزی و دعوای نسل قبل، بین این نسل هم، که اغلب متولدین سالهای ۵۵ تا ۵۷ بودیم، اختلافات شدیدی وجود داشت» (پورنجمی ایرانق، ۱۳۹۶: ۲۲۴). در دفتر تحکیم وحدت نیز با توجه به انشعاب‌های زیادی که در این تشکل دانشجویی به وجود آمده، به طور آشکارا می‌توان این ضعف را با شدت بیشتری مشاهده کرد.

۲-۳-۴- تعارضات غیرکارکردی درون گروهی

تعارضات درون گروهی کم‌کم با اعتراضات و اختلافات داخلی پدیدار می‌شود. برای مثال بروز اختلافات و دسته‌بندی‌ها، سبب غیریت‌سازی درونی تحکیم وحدت و در نهایت حاشیه‌رانی بخشی از اعضای آن شد. این مسئله بعدها، زمینه‌ساز شکل‌گیری جریان‌ات موازی و گفتمان‌های دانشجویی رقیب گردید. زمینه‌های اختلافات در تحکیم به سال ۱۳۶۱ باز می‌گردد. در اجلاس دفتر تحکیم به مناسبت انتخابات شورای مرکزی سال ۶۱، دو دسته موسوم به چپ و راست در برابر یکدیگر غیریت‌سازی کردند. سرانجام در انتخابات شورای مرکزی سال ۱۳۶۲، جریان چپ دفتر تحکیم، رقیب را به حاشیه راند و گفتمان موسوم به چپ یا خط امام بر تحکیم وحدت تسلط یافت و تحکیم یکدست شد. این، اولین انشعاب تاریخی در دفتر تحکیم وحدت بود (قویدل معروفی و همکاران، ۱۳۸۷: ۹۹-۹۸).

انشعابات بعدی نیز نشان از اختلافات بعدی داشت. اگر چه دفتر تحکیم وحدت در این زمینه مسائل و تجربیات زیادی را از سر گذرانده است، ولی جامعه اسلامی دانشجویان با این پدیده کمتر مواجه شده و یا در صورت مواجهه آن را مدیریت و حل کرده است.

۴-۳-۳- کم رنگ شدن آرمان‌گرایی

به نظر می‌رسد خصلت آرمان‌گرایی در سال‌های دهه شصت در دانشگاه‌ها نمود بیشتری داشت. ولی کم‌کم این مسئله کم رنگ شد. میثم سعیدی عضو سابق شورای مرکزی دفتر تحکیم وحدت در ارتباط با سال‌های پس از دوم خرداد می‌گوید: «پس از انتخابات ریاست جمهوری، انجمن اسلامی دانشجویان استراتژی‌شان شد به اصطلاح، دفاع از آزادی‌های

مطرح و مشروع و دفاع از حقوق شهروندی‌شان». البته دفتر در این راه هزینه‌هایی از قبیل دور شدن از آرمان‌های اولیه را نیز پرداخت کرد که حتی این هزینه‌ها در آینده سبب بروز انحرافات اساسی در مسیر حرکت این دفتر شد. میثم سعیدی در این ارتباط می‌گوید: «پس از دوم خرداد جنبش دانشجویی دو هزینه عمده پرداخت کرد؛ اول از ناحیه کسانی که فکر می‌کردند، فعالیت جنبش دانشجویی به ضرر خودشان است و بنابراین با آنها برخورد می‌کردند. دوم این که برخی دانشجویان فکر می‌کردند، تحکیم می‌تواند سکوی پرش آنها باشد و بنابراین آرمانگرایی را کنار گذاشتند» (قویدل معروفی و پورنجمی، ۱۳۸۵: ۱۴۴).

علاوه بر آسیب یاد شده، این مسئله نیز مطرح شد که جنبش‌های دانشجویی بازتاب تحولات و وضعیت جامعه است و همانطور که بر جامعه تأثیر می‌گذارد، از آن تأثیر نیز می‌پذیرد. بنابراین جنبش‌های دانشجویی می‌بایست در حدی گسترده‌تری داشته باشد تا بتواند تمام اندیشه‌ها و طیف‌های مختلف جامعه را پوشش دهد. پرواضح است که در وضعیتی که تعداد تشکل‌های دانشجویی بسیار اندک بوده و همین تعداد اندک نیز می‌بایست در چارچوب ارزش‌ها و ساختار رژیم حاکم فعالیت کنند، با رو به رو شدن با تحولات و اندیشه‌های نوین دچار انحراف از معیارهای اولیه می‌شوند.

۴-۳-۴- رکود در طرح رسالت اصلی تشکل‌های دانشجویی یعنی صدای اعتراض جامعه

تشکل دانشجویی با رسالت انتقادی و اعتراض‌پا به منصفه ظهور می‌گذارند. ولی وقتی خود تشکل‌های دانشجویی وارد عرصه رقابت‌های سیاسی می‌شوند و سعی در کسب قدرت در بازی‌های سیاسی دارند، رسالت اولیه‌شان را به فراموشی می‌سپارند. با رحلت امام در سال ۶۸، تکصدایی موجود در دانشگاه، از طرف اکثریت دانشجویان مورد انتقاد قرار گرفت. جنبش دانشجویی در این دوره، هم در تفکر و هم در مشی خود، تغییر کرد. در سال‌های ۶۸ و ۶۹، دو تشکل که متمایل به جناح راست حاکمیت بود، در مقابل تشکلی دیگر که متعلق به جناح چپ حاکمیت بود، در دانشگاه تشکیل شد. در این مقطع، جامعه اسلامی دانشجویان و بسیج دانشجویی، در مقابل انجمن اسلامی (حداقل در بعد سیاسی) قرار گرفتند (رمضان‌پور کروجی، ۱۳۶۹: ۲).

این تشکل‌های دانشجویی هر کدام به سمت جناحی سیاسی سوق داده شده و از آن حمایت کردند. در مقابل جناح‌های سیاسی نیز حمایت خود را در ابعاد مختلفی به این تشکل‌های روا می‌دارند. بدین ترتیب دانشجویان از موضع منتقد، به موضع حامی سوق داده می‌شوند. به عنوان نمونه انجمن‌های اسلامی و به طور ویژه دفتر تحکیم وحدت به جای نقد دولت خاتمی، از آن حمایت کرد. همچنین با روی کار آمدن دولت نهم در سال ۱۳۸۴، قسمتی از بدنه دانشجویی، بویژه جامعه اسلامی دانشجویان، در قالب مشاورین جوان نهادها و وزارتخانه‌های مختلف وارد عرصه اجرایی کشور شدند. عیب ماجرا در جایی است که ورود دانشجویان به عرصه اجرایی، آرمان استقلال‌طلبی و مطالبه‌گری جنبش دانشجویی را

با خطر مواجه می‌سازد و دانشجویان به مرور به عناصر دولتی تبدیل می‌شوند (مطلبی، ۱۳۹۳: ۵۰). در جدول شماره ۱، جمع‌بندی کلی صورت گرفته است.

جدول ۱: آسیب شناسی تشکل‌های دانشجویی دفتر تحکیم وحدت و جامعه اسلامی دانشجویان.

جامعه اسلامی دانشجویان	دفتر تحکیم وحدت	مؤلفه‌ها	نوع آسیب
✓	✓	برداشت اشتباه از رسالت دانشجویی	سیاسی
	✓	استحاله ارزشی و تغییر ماهیت دادن	
	✓	ضعف در هدف گذاری	
	✓	تغییر استراتژی و عدول از ارزش‌ها	
✓	✓	نفوذ سیاسیون و افزایش دخالت‌ها در راهبردهای تشکل‌های دانشجویی	
	✓	غلبه احساسات بر عقلانیت در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی	روانشناختی
✓	✓	انحصارطلبی و تک‌قطبی بودن	
	✓	تزلزل در انسجام فکری	
✓	✓	افزایش دخالت‌ها و نفوذ سیاسیون در تصمیم‌گیری‌های تشکلی	
✓	✓	ضعف‌های مدیریتی	اجتماعی
✓	✓	ضعف در ارتباطات (تقابل به جای تعامل)	
	✓	تعارضات غیر کارکردی درون گروهی	
	✓	کم رنگ شدن آرمان‌گرایی	
✓	✓	رکود در طرح رسالت اصلی تشکل‌های دانشجویی یعنی صدای اعتراض جامعه	

بدین ترتیب به نظر می‌رسد تشکل‌های دانشجویی دفتر تحکیم وحدت و جامعه اسلامی دانشجویان در عرصه عمل با اشتباهات و نقاط ضعف زیادی رو به رو بوده‌اند. مهمترین آسیب و نقاط ضعف مشترک دو تشکل به عنوان نمونه عبارتند از: برداشت اشتباه از رسالت دانشجویی، نفوذ سیاستمداران، انحصارطلبی و ادعای برتری داشتن، ضعف‌های مدیریتی، ضعف در ارتباطات و غافل ماندن از رسالت اصلی جنبش‌های دانشجویی به دلیل اینکه وارد عرصه‌های سیاسی شده‌اند. در این بین به نظر می‌رسد دفتر تحکیم وحدت نسبت به جامعه اسلامی بیشتر تحت تأثیر مسائل سیاسی و آسیب ناشی از آن بوده و به همین دلیل دچار فراز و فرود بیشتری نیز شده است، بدین ترتیب می‌توان این موارد را از آسیب‌های خاص دفتر تحکیم وحدت برشمرد که جامعه اسلامی دانشجویان کمتر به آن دچار شده است: استحاله ارزشی و تغییر ماهیت

دادن، ضعف در هدف گذاری، تغییر استراتژی و عدول از ارزش‌ها، غلبه احساسات بر عقلانیت در فعالیت‌ها، تزلزل در انسجام فکری، تعارضات درون گروهی و انشعابات حاصل از آن و کم رنگ شدن آرمانگرایی اولیه و دور شدن از شعارها و تعهدات اولیه که بر مبنای آن شکل گرفته‌اند. البته همانطور که مطرح شد ساختار رژیم حاکم نقش اساسی در ایجاد اکثر آسیب‌ها و نقاط ضعفی دارد که مورد اشاره قرار گرفتند.

نتیجه‌گیری

با وجود این که نظریه‌های ساختارگرایی نیل اسملسرو چارلز تیلی، متناسب با بستر فرهنگی و هویت اجتماعی ایران نیست و عموماً ژرف‌ساخت اقتصادی دارند و تا حدودی وضع را به منظور تطبیق این نظریه با شرایط محیطی همانند ایران دشوار می‌کند، نگاه ساختار گرایانه و ساختارمند نظریه رفتار جمعی اسملسر و ساخت‌گرای تیلی به جنبش‌ها و تشکل‌های دانشجویی و درک صحیح از چگونگی شکل‌گیری آنها باعث آسان‌سازی بررسی چرایی شکل‌گیری جنبش دانشجویی به منظور بیعت با رهبری انقلاب اسلامی، هم‌سو بودن با انقلاب و در آخر تسخیر سفارت امریکا در ایران به عنوان لانه‌ی جاسوسی می‌شود.

مهم‌ترین خصیصه تشکل و جنبش دانشجویی ایران در دوره قبل از انقلاب، ستیز و تقابل با رژیم‌های استبدادی و استعماری بوده است؛ لذا بیشترین عمر جنبش، صرف انقلاب شده است و خصلت جنبش را بشدت رادیکال نمود است. تنها در سال‌های بعد از انقلاب است که به خاطر مشروعیت حکومت، جنبش دانشجویی وارد عرصه گفت‌وگو و مشارکت سیاسی شده است، اما این مشارکت هنوز در سطح «بسیج سیاسی» راکت مانده است و لذا در واکنش به برخی بحران‌ها و چالش‌ها، دست به حرکت‌های خشونت آمیز می‌زند که خود موجب پیچیده شدن بحران می‌شود. اما واقعاً چگونه می‌توان جنبش دانشجویی را از حالت «تقابل طلبی» به «تعامل طلبی» تبدیل کرد؟ به نظر می‌رسد، اولین نکته آموزش باشد؛ زیرا جنبش دانشجویی باید فرهنگ سیاسی مشارکتی که لازمه‌ی آن عقلانیت مفاهمه‌ای است را بیاموزد؛ دومین نکته، داشتن اندیشه راهبری و دکترین مؤثر است؛ سومین نکته داشتن برنامه‌ی مدون است تا در راستای دکترین و تئوری، به شکل مرحله‌ای و سازمان یافته با دولت مردان به گفت‌وگو و «تعاطی برنامه و اندیشه» بنشینند. آسیب‌شناسی تشکل‌های دانشجویی دفتر تحکیم وحدت و جامعه اسلامی دانشجویان در این مقاله در ابعاد سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. مهم‌ترین آسیب‌های سیاسی این تشکل‌ها عبارتند از استحاله ارزشی، ضعف در هدف گذاری، تغییر استراتژی و عدول از ارزش‌ها و نفوذ سیاسیون. در بعد آسیب‌های روانشناختی تشکل‌های مذکور می‌توان به غلبه «احساسات» بر «عقلانیت»، انحصارگری و تزلزل در انسجام فکری اشاره کرد. در بعد اجتماعی نیز می‌توان مواردی چون ضعف‌های مدیریتی، تعارض‌های غیرکارکردی درون گروهی، ضعف آرمانگرایی و... اشاره کرد. این موارد باعث شده

است که دانشجویان از رسالت اصلی و اولیه خود دور شوند. ساختار رژیم حاکم، و ممنوعیت فعالیت تشکل‌های دانشجویی مستقل باعث رکود و خمودگی جنبش‌های دانشجویی و دور ماندن از رسالت اولیه و اصلی آنها می‌شود. بنابراین باید حکومت با ایجاد فضای دموکراتیک‌تر و با ارائه چارچوبی قانونی، مجوز فعالیت بیشتری به تشکل‌های دانشجویی با زمینه افکار و اندیشه‌های مختلف را بدهد. جنبش‌های دانشجویی در این فضای جدید به جای تخریب یکدیگر و انحصارطلبی، بیشتر به نقد آراء و اندیشه‌های یکدیگر می‌پردازند و با ایجاد محیطی انتقادی و توأم با گفتگو، تنها باعث رشد فضای فکری دانشجویی می‌شوند، بلکه به نقد بهتر و سازنده‌تر از سیاست‌های دولتی و حکومتی می‌پردازند. همچنین پیشنهاد می‌شود از نخبه‌پروری به عنوان فرصتی برای مدیریت و تقویت تشکل‌های دانشجویی در زمینه گفتمان‌های سیاسی، مطالبه‌گری‌های اجتماعی، ارتباطات میان فردی، و غیره استفاده شود. این مسئله علاوه بر تقویت مهارت‌ها و تجربه اندوزی در محیط‌های اجتماعی به تعمیق فهم و اندیشه کمک می‌کند. در هدایت و مدیریت تشکل‌های دانشجویی بایستی از ابزارهای مدیریتی، برنامه‌ریزی‌های مدون و راهبردهای بنیادین در جهت تحرک و کارایی آنها بهره برد. بنابراین، با توجه به چالش‌ها و آسیب‌هایی که در این پژوهش به آنها پرداخته شده، می‌توان با اشراف بیشتری در حوزه مدیریت تشکل‌های دانشجویی گام برداشت و این مستلزم ارائه راهکار برای رفع موانع در حوزه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و علمی در تشکل‌های دانشجویی و تبدیل چالش‌های یاد شده به فرصت است. ارائه راهکار برای رفع موانع و تبدیل چالش‌ها به فرصت در حوزه تشکل‌های دانشجویی، نیازمند پژوهش‌های مستمر است و توصیه می‌شود اساتید کشور به منظور رسیدن به فضای فرهنگی مطلوب در دانشگاه‌ها، این موضوع را مد نظر قرار داده، بخشی از برنامه‌های پژوهشی خود را در این حوزه متمرکز کنند.

۱. امام جمعه زاده، سید جواد، نجات پور، مجید (۱۳۸۹)، «آسیب شناسی جنبش دانشجویی در ایران (دهه ۷۰-۸۰)»، *مطالعات انقلاب اسلامی*، شماره ۲۱، صص ۱۰۵-۱۲۸.
۲. بشیریه، حسین (۱۳۸۵)، *دیباچه‌ای بر جامعه شناسی ایران، دوره جمهوری اسلامی ایران*، تهران: انتشارات نگاه معاصر.
۳. پالیزبان، محسن (۱۳۹۰)، «بررسی میزان تمایل به مشارکت سیاسی دانشجویان و عوامل مؤثر بر آن»، *فصلنامه سیاست*، دوره ۴۱، شماره ۲، صص ۳۳-۴۹.
۴. پورنجمی ایراتق، مجید (۱۳۹۶)، *تاریخ شفاهی چگونگی شکل‌گیری و تاسیس جامعه‌ی اسلامی دانشجویان (مصاحبه با اعضای هیئت مؤسس)*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۵. پوزش شیرازی، علی (۱۳۹۶)، «مطالعه‌ی علل تغییر گفتمان بخشی از دفتر تحکیم وحدت از همراهی با نظام به تعارض با آن (۱۳۷۶-۱۳۸۴)»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه مازندران.
۶. تیلی، چارلز (۱۳۸۵)، *از بسیج تا انقلاب*، ترجمه علی مرشدی زاد، تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
۷. جامعه اسلامی دانشجویان چیست؟ (۱۳۹۲/۱۰/۲)، *جامعه اسلامی دانشجویان شهید مدنی آذربایجان*، سایت اینترنتی، <http://jadazaruniv.blogfa.com/post/42>
۸. جلالی پور، حمیدرضا (۱۳۸۹)، «فهم جنبش دانشجویی در ایران با تأکید بر فعالیت‌های دانشجویی در دوره اصلاحات (۱۳۸۴-۱۳۷۶)»، *مجله بررسی مسائل اجتماعی ایران*، سال اول، شماره ۳، صص ۱۷۹-۲۱۳.
۹. رفیع‌زاده، شهرام و تمدن، نیما (۱۳۷۹)، *شلیک به اصلاحات؛ نگاهی به ترور سعید حجاریان*، تهران: انتشارات گلپونه.
۱۰. رمضان پورکروجی، الهه (۱۳۹۱)، *لشکر مخلص خدا از آرمان تا عمل*، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
۱۱. سجادی، سید فرهاد (۱۳۹۴)، «دولت، دانشگاه و جنبش دانشجویی در جمهوری اسلامی ایران؛ ۱۳۸۴-۱۳۵۷»، *مطالعات سیاسی*، سال هفتم، شماره ۲۸، صص ۱۷۲-۱۵۱.
۱۲. سفیری، مسعود (۱۳۷۹)، *دیروز، امروز و فردای جنبش دانشجویی ایران*، تهران: نشر نی.
۱۳. سیدامامی، کاووس (۱۳۸۶)، «مشارکت سیاسی دانشجویان: ارزیابی برخی از پیش‌بینی‌کننده‌های مشارکت سیاسی»، *پژوهشنامه علوم سیاسی*، سال دوم، شماره ۱، صص ۷۷-۵۹.
۱۴. سیف‌اللهی، سیف‌الله، فیروزی، محمد جعفر (۱۳۸۸)، «بررسی نقش جنبش دانشجویی در توسعه حوزه عمومی جامعه ایران بین سال‌های ۱۳۰۰-۱۳۸۵ شمسی»، *مجله جامعه‌شناسی معاصر*، سال اول، شماره ۳، صص ۱۴۶-۱۱۰.

۱۵. شبکلابی، علی (۱۳۷۷)، «بحران‌های گذشته و چالش‌های فراروی جنبش دانشجویی»، کتاب ماه علوم اجتماعی، مرداد و شهریور، صص ۳۹-۴۲.
۱۶. شکوری راد، علی (۱۳۸۵)، «جنبش دانشجویی و چالش‌های فرارو»، چشم‌انداز ایران، شماره ۳۶، صص ۲۹-۲۶.
۱۷. شهبازی، محمدصادق (۱۳۸۹)، «بررسی فراز و فرود جنبش دانشجویی در جمهوری اسلامی ایران»، نشریه زمانه، شماره ۸۸ و ۸۹، صص ۸۳-۸۰.
۱۸. قویدل معروفی، حسین و پورنجمی، مجید (۱۳۸۵)، تاریخ جنبش دانشجویی ایران؛ دفتر تحکیم وحدت ۱۳۸۰-۱۳۸۵، تهران: نجم الهدی.
۱۹. کچویان، حسن، کلانتری، عبدالحسین (۱۳۹۳)، «مفهوم‌سازی گفتمان جنبش دانشجویی در ایران، مطالعه موردی دفتر تحکیم وحدت»، فصلنامه سیاست، دوره ۴۴، شماره ۲، صص ۲۴۹-۲۱۹.
۲۰. کلانتری، عبدالحسین (۱۳۸۸)، «تطور گفتمانی دفتر تحکیم وحدت»، رساله دکتری، دانشگاه علامه طباطبایی.
۲۱. مطلبی، مسعود و بیژن، عارف (۱۳۹۶)، «آسیب‌شناسی اصلاحات و استقلال جنبش دانشجویی در ایران معاصر»، مطالعات بین‌المللی، شماره ۵۵: ۹۲-۷۰.

منابع انگلیسی

- 22- Ayatollahi Tabaar, Mohammad (2017), "Causes of the US Hostage Crisis in Iran: The Untold Account of the Communist Threat", **Journal Security Studies**, Vol. 26, no. 4, pp: 665-697.
- 23- Smelser, Neil J (1960). Theory of collective behavior. **University of California Libraries**.
- 24- Canada: Immigration and Refugee Board of Canada (2017), "Iran: Student protests, including treatment of protestors by authorities (2013-January 2017)", 16 January 2017, IRN105716.E, available at: <https://www.refworld.org>.
- 25- Golkar, Saeid (2012), "Cultural Engineering Under Authoritarian Regimes: Islamization of Universities in Postrevolutionary Iran", **Digest of Middle East Studies**, vol. 21, no. 1, pp: 1-23.
- 26- Honari, ali (2018), Struggles for Revival: "The Iranian Student Movement under the 'Moderate' Government, 2013-2017", Human Rights and Agents of Change in Iran, pp: 127-141, available at: <file:///C:/Users/SAYANG~1/AppData>.
- 27- Mahdi, Ali Akbar (1999), "The Student Movement in the Islamic Republic of Iran", **Journal of Iranian Research and Analysis**, Vol. 15, No. 2, pp: 8-22.
- 28- Mashayekhi, Mehrdad (2001), "The Revival of the Student Movement in Post-Revolutionary Iran", **International Journal of Politics, Culture, and Society**, Vol. 15, No. 2, pp: 288-313.
- 29- Rivetti, Paola (2012), "student movements in the Islamic republic: shaping Iran's politics through the campus", available at: <http://doras.dcu.ie.pdf>.